

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΨΥΧΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΟΤΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
ΑΙΓΑΙΟΥ**

**ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ
ΚΑΙ ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ (ΣΚΕΨΥ)**

Ο ρόλος των Διευθυντών Δημοτικών Σχολείων στην προώθηση της Εκπαιδευτικής Συμπερίληψης

Περίληψη

Είναι κοινώς αποδεκτό ότι η διαφοροποίηση των εκπαιδευτικών αναγκών των μαθητών αυξάνεται στα σχολικά περιβάλλοντα.

Η ελληνική πολιτεία θεσμοθέτησε τη συμπεριληπτική εκπαίδευση των μαθητών με αναπηρία και/ή ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες (εεα) στις γενικές τάξεις.

Η επιτυχής υλοποίηση της συνεκπαίδευσης απαιτεί μια αναδιαμόρφωση των εκπαιδευτικών δομών αλλά και των πρακτικών . Κυρίαρχο ρόλο καλούνται να διαδραματίσουν οι εκπαιδευτικοί οι οποίοι θα υλοποιήσουν Προγράμματα Συνεκπαίδευσης, καθώς και οι Δ/ντριες- Δ/ντές των σχολείων οι οποίοι μπορούν ν' αναπτύξουν πρακτικές συμπερίληψης , να δημιουργήσουν σχέσεις μεταξύ σχολείου και κοινωνίας , να μεταδώσουν μηνύματα.

Στην παρούσα έρευνα επιδιώξαμε να διερευνήσουμε τις απόψεις των διευθυντριών-διευθυντών απέναντι στη συμπερίληψη μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες στις συνηθισμένες τάξεις ενός γενικού σχολείου .

Ως μεθοδολογικό εργαλείο χρησιμοποιήθηκε η ημιδομημένη συνέντευξη και ως δείγμα 8 σχολεία της Διεύθυνσης ΠΕ Πειραιά.

Λέξεις κλειδιά: συμπερίληψη, Δ/ντής -Δ/ντρια, σχολικός ηγέτης , Ειδική Αγωγή, συνεκπαίδευση.

Εισαγωγή

Όπως αναφέρεται στη Διεθνή Βιβλιογραφία υπάρχουν άτομα , που λόγω κάποιων χαρακτηριστικών τους βιώνουν συναισθήματα περιθωριοποίησης. Στα άτομα αυτά περιλαμβάνονται και τα άτομα με αναπηρία και/ή εεα. Τα

άτομα αυτά είναι δυνατόν να επωφεληθούν από την ενσωμάτωσή τους στα σχολεία της γειτονιάς τους.

Η συγκεκριμένη προσπάθεια τα τελευταία χρόνια τείνει να μεγιστοποιηθεί. Με τον όρο συμπεριληπτική εκπαίδευση (Inclusion Education) εννοούμε την εκπαίδευση του κάθε παιδιού στο σχολείο της γειτονιάς του. Η συμπεριληπτική εκπαίδευση στηρίζεται στην αρχή της μηδενικής απόρριψης . Αναλαμβάνει την εκπαίδευση όλων των μαθητών δίνοντάς τους την ιδιότητα να συμμετέχουν ως ισότιμα μέλη στην τάξη μα και στη σχολική κοινότητα . Η συμπερίληψη αποτελεί δικαίωμα του κάθε ατόμου να ζει και να μεγαλώνει σ' ένα κοινωνικό σχολικό περιβάλλον που θα έχει τα λιγότερα εμπόδια όσο αυτό είναι εφικτό.

Σπουδαίο ρόλο στην αποτελεσματική εφαρμογή της εκπαιδευτικής συμπερίληψης φαίνεται σε πρώτη φάση να διαδραματίζουν οι εκπαιδευτικοί. Εξίσου όμως σημαντική είναι και η στάση που υιοθετούν οι Δ/ντριες- Δ/ντές των σχολείων, γιατί είναι άτομα που μπορούν ν' ασκήσουν ίσως μια πολύ ισχυρή επιρροή .

1.1 Ο ρόλος του εκπαιδευτικού ηγέτη στην επιτυχή εφαρμογή της εκπαιδευτικής συμπερίληψης

Η συμπερίληψη συνιστά τη μεταμόρφωση της σχολικής μονάδας. Η επιτυχία της εξαρτάται κατά πολύ από τις δ/ντριες-δ/ντές των σχολείων. Οι έρευνες που αφορούν το ρόλο τους είναι λιγοστές. Το σχολικό κλίμα και η κουλτούρα μιας σχολικής μονάδας έχουν άμεσο αντίκτυπο στην αποδοχή των μαθητών με διαφορετικότητα. Οι διευθυντές είναι κατεξοχήν τα άτομα που επηρεάζουν τη διαμόρφωση του κλίματος και της κουλτούρας ενός σχολείου. Ο ρόλος τους στην καλλιέργεια θετικού κλίματος για τη συμπερίληψη καθώς και στην υλοποίηση υποστηρικτικών δράσεων μέσα στο σχολείο είναι πρωταρχικός. ¹Για να είναι επιτυχής η εκπαιδευτική συμπερίληψη πρέπει ο διευθυντής να εμφανίζει θετική στάση και δέσμευση για την εφαρμογή της. Ως ηγέτες οι δ/ντριες –δ/ντές μπορούν να λειτουργήσουν καταλυτικά μέσα στα σχολεία τους όταν οι ίδιοι πιστεύουν στις αρχές της ισότιμης πρόσβασης και των ίσων ευκαιριών.

---

¹Ζαΐτης, Χ. (2007). Ο Διευθυντής στο σύγχρονο σχολείο. Αθήνα: Αυτοέκδοση.

2.1 Σκοπός της έρευνας και ερευνητικά ερωτήματα

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η διερεύνηση των απόψεων και των εμπειριών των Δ/ντριών-Δ/ντών Δημοτικών Σχολείων απέναντι στη συμπερίληψη μαθητών με αναπηρία και\ ή ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες στις συνηθισμένες τάξεις ενός γενικού σχολείου.

Συγκεκριμένα εξετάστηκαν οι απόψεις οκτώ διευθυντριών-διευθυντών της Διεύθυνσης Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Πειραιά. Από αυτούς οι πέντε (5) ήταν άντρες και οι τρεις (3) γυναίκες.

Η επιλογή του δείγματος έγινε με βάση την προσβασιμότητα της ερευνήτριας στους συγκεκριμένους διευθυντές.

Το βασικό ερώτημα που διερευνήθηκε αφορούσε το ρόλο που διαδραματίζει ο κάθε σχολικός ηγέτης στην προώθηση της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης. Τα γενικά ερευνητικά ερωτήματα και υποερωτήματα που η παρούσα εργασία προσέγγισε είναι τα εξής:

1. Τι σημαίνει ο όρος συμπερίληψη για τις Δ/ντριες- Δ/ντές Δημ, Σχολείων;
  - 1.1) Συμφωνούν με το θεσμό της παράλληλης στήριξης;
2. Πώς αντιλαμβάνονται οι σχολικοί ηγέτες το ρόλο τους στην προώθηση της συμπερίληψης;
  - 2.1) Τι σημαίνει γι' αυτούς επιτυχία της εκπαιδευτικής συμπερίληψης;
3. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά ενός σχολικού ηγέτη που υπηρετεί τη συμπερίληψη;
  - 3.1) Θεωρούν το έργο του δύσκολο;
  - 3.2) Συμφωνούν ότι η διαμόρφωση ενός συμπεριληπτικού σχολικού περιβάλλοντος εξαρτάται από τη σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στο διευθυντή του σχολείου και στους εκπαιδευτικούς;
4. Ποιες συμπεριληπτικές πρακτικές σχολικής ηγεσίας θεωρούν ότι είναι απαραίτητες προκειμένου το σχολικό περιβάλλον να γίνει πιο συμπεριληπτικό;
  - 4.1) Ποιους βασικούς παράγοντες ονομάζουν για την επιτυχία της συμπερίληψης;
  - 4.2) Πιστεύουν ότι μαθαίνουν οι ίδιοι συνεχώς κι επινοούν νέες πρακτικές καθώς η συμπερίληψη εξελίσσεται στα σχολεία τους;

5. Ποιοι είναι οι προβληματισμοί τους και οι ανησυχίες τους για την εφαρμογή της εκπαιδευτικής συμπερίληψης;
6. Τι προβλήματα πιθανολογούν ν' αντιμετωπίσουν οι εκπαιδευτικοί της Γενικής Αγωγής;
  - 6.1) Ωφελούνται μαθησιακά οι τυπικά αναπτυσσόμενοι μαθητές;
  - 6.2) Διαταράσσεται η ομαλή διεξαγωγή του μαθήματος με την παρουσία ειδικού προσωπικού στην τάξη;
  - 6.3) Οι τυπικά αναπτυσσόμενοι μαθητές ωφελούνται κοινωνικά από τη συμπερίληψη;
  - 6.4) Οι ακαδημαϊκές επιδόσεις των τυπικά αναπτυσσόμενων μαθητών μπορούν να επηρεαστούν αρνητικά από την εφαρμογή της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης;
7. Τι είδους προβλήματα θα αντιμετωπίσουν οι εκπαιδευτικοί της σχολικής μονάδας στο ενδεχόμενο εφαρμογής της εκπαιδευτικής συμπερίληψης;
8. Ποιες δυσκολίες θ' αντιμετωπίσει το σχολείο κατά την εφαρμογή της εκπαιδευτικής συμπερίληψης;
9. Θα προκαλέσει η συμπερίληψη μαθητών με αναπηρία και \ή εσα στο σχολείο αυξημένα επίπεδα ανησυχίας και στρες στη διεύθυνση του σχολείου;

3.1 Μεθοδολογία έρευνας

Η παρούσα έρευνα βασίστηκε στην ποιοτική μεθοδολογία τόσο ως προς το σχεδιασμό της όσο κι ως προς την ανάλυση των δεδομένων.

Ως αρνητικά σημεία της έρευνας αναφέρουμε το μικρό αριθμό «του δείγματος » ο οποίος παρέχει μικρότερες πιθανότητες για σύγκριση και γενίκευση καθώς επίσης και την υποκειμενική ματιά του ερευνητή για τη μελέτη του φαινομένου² . Η ημιδομημένη συνέντευξη επιλέχτηκε ως η καταλληλότερη για τη συλλογή δεδομένων της παρούσας έρευνας.

Στη συγκεκριμένη έρευνα η ημιδομημένη συνέντευξη που χρησιμοποιήθηκε βασίστηκε σε ανοιχτές ερωτήσεις οι οποίες είχαν ως βάση θεματικούς άξονες που δημιουργήθηκαν ανάλογα με τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν.

Για να δημιουργηθούν και να αποφασιστούν οι θεματικοί άξονες του θέματος προηγήθηκε συστηματική μελέτη της βιβλιογραφίας πάνω στο θέμα. Στην πορεία

---

² Ιωσηφίδης, Θ. (2008). Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες. Αθήνα: Κριτική

καταγράφηκαν πιθανές ερωτήσεις . Από αυτές που επιλέχθηκαν τελικά , κάποιες αναλύθηκαν σε υποθέματα που είχαν ως στόχο τους να υπηρετήσουν όσο το δυνατόν καλύτερα τους σκοπούς της έρευνας. Κατόπιν δημιουργήθηκε ο οδηγός συνέντευξης που περιλάμβανε δύο θεματικούς άξονες με διαφορετικό αριθμό ερωτήσεων σε συνδυασμό μ' ένα ερωτηματολόγιο το οποίο χορηγήθηκε στους συμμετέχοντες έτσι ώστε να συγκεντρωθούν τα δημογραφικά στοιχεία.

Συγκεκριμένα τα στοιχεία των διευθυντών ομαδοποιήθηκαν ως εξής:

Ομάδα Α: Διευθυντές με μικρή προϋπηρεσία στη διοίκηση Δημοτικών Σχολείων και *Ομάδα Β :* Διευθυντές με μεγάλη προϋπηρεσία στη διοίκηση.

3.2 Διαδικασία συλλογής και ανάλυσης δεδομένων:

Η ανάλυση των ευρημάτων της έρευνας πραγματοποιήθηκε με βάση τις αρχές της ανάλυσης περιεχομένου .

Στην παρούσα εργασία οι κατηγορίες δημιουργήθηκαν από τις θεματικές ενότητες του οδηγού συνέντευξης.

4.1 Παρουσίαση και ανάλυση του υλικού της έρευνας:

Άξονας 1^{ος} : Στάσεις απέναντι στη συμπερίληψη μαθητών με αναπηρία και/ή εσα.

Ένα από τα βασικότερα ευρήματα που έθεσε η συγκεκριμένη εργασία , αφορούσε στις απόψεις των Δ\τριών -Δ\τιών Δημοτικών Σχολείων αναφορικά με το θέμα της συμπερίληψης.

4.2 Ερμηνευτικές προσεγγίσεις του όρου « συμπερίληψη»:

Το πρώτο ερώτημα στόχευε στην ερμηνεία του όρου «*συμπερίληψη*» .

Ενδεικτικά οι Δ/τριες- Δ/ντες αναφέρουν:

« Ο όρος συμπερίληψη σημαίνει θετικό συνεργατικό κλίμα και ίσες ευκαιρίες μάθησης για όλους τους μαθητές με ευέλικτα Προγράμματα διδασκαλίας.»
(*Β.Δ\ντής α2*)

Στην προσπάθεια διερεύνησης των απόψεων των δ/ντριών- δ/ντών για την εκπαιδευτική συμπερίληψη δεν παρατηρήθηκαν σημαντικές διαφορές μεταξύ τους, εφόσον η πλειονότητά τους προσεγγίζουν την έννοια της εκπαιδευτικής συμπερίληψης με βάση τη συνύπαρξη παιδιών με ή χωρίς αναπηρία και/ ή εσα στα πλαίσια της τάξης του σχολείου με βασικό κριτήριο την ισοτιμία.

Το δεύτερο ερώτημα στο συγκεκριμένο άξονα αφορούσε το θεσμό της Παράλληλης Στήριξης. Οι διευθυντές ρωτήθηκαν εάν συμφωνούν μ' αυτό το θεσμό ή όχι.

Οι απαντήσεις και των οχτώ ήταν θετικές .

Ωστόσο οι περισσότεροι τονίζουν την ανάγκη ύπαρξης των εκπαιδευτικών Παράλληλης Στήριξης απ' την αρχή του σχολικού έτους.

Στο τρίτο ερώτημα οι Δ/ντριες- Δ/ντές κλήθηκαν ν' αναπτύξουν τις απόψεις τους σχετικά με τη σπουδαιότητα του ρόλου τους στην προώθηση της εκπαιδευτικής συμπερίληψης.

Ενδεικτικά αναφέρουν:

«Ο Δ/ντής μπορεί να πείσει εκπαιδευτικούς και γονείς για το θεσμό της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης.»(B Δ/ντής α1)

Στο τέταρτο ερώτημα οι Δ/ντές έπρεπε να υποστηρίξουν την άποψή τους σχετικά με το αν συμφωνούν ή όχι με την εξής άποψη: « Λέγεται ότι προκειμένου να εδραιωθεί η επιτυχία της εκπαιδευτικής συμπερίληψης η Δ/ντρια- Δ/ντής του σχολείου θα πρέπει να δεσμεύεται απέναντι στη φιλοσοφία της.»

Ενδεικτικά αναφέρουν:

« ο Δ/ντής θα πρέπει και να υποστηρίζει το θεσμό δίνοντας το παράδειγμα σε γονείς και εκπαιδευτικούς». (A Δ/ντής α1).

Οι απόψεις των Δ/ντών στην πλειοψηφία τους υπήρξαν θετικές όσον αφορά την εκπαιδευτική συμπερίληψη .

Στη συνέχεια της ερευνητικής διαδικασίας ζητήθηκε από τους σχολικούς ηγέτες να αναφέρουν τα χαρακτηριστικά του ηγέτη που υπηρετεί την εκπαιδευτική συμπερίληψη και να τοποθετηθούν σχετικά με το εάν θεωρούν το έργο του αρκετά δύσκολο.

Ενδεικτικά αναφέρουν:

«Δημοκρατικός, καλός ακροατής , να έχει επαφή με τους μαθητές και με τους εκπαιδευτικούς , να έχει συμβουλευτικό ρόλο , να δίνει περιθώρια για ανάπτυξη πρωτοβουλιών. . Το έργο του Δ/ντή δεν είναι δύσκολο. Τίποτα δεν είναι δύσκολο όταν υπάρχει συνεργασία κι επικοινωνία με τους δασκάλους.» (Α Δ/ντρια α2).

Από τα ευρήματα της έρευνας συμπεραίνουμε πως οι Δ/ντριες – Δ/ντές που υιοθετούν συμπεριληπτικές πρακτικές χαρακτηρίζονται από το δημοκρατικό συμμετοχικό στυλ ηγεσίας .

Ωστόσο υπάρχει μια διαφορά ανάμεσα στην ομάδα Δντριών –Δ/ντών Α και Β.

Οι Δ/ντριες-Δ/ντές με μικρότερη διοικητική εμπειρία θεωρούν το έργο του σχολικού ηγέτη που υπηρετεί την εκπαιδευτική συμπερίληψη αρκετά δύσκολο γιατί ήδη έχουν αυξημένες ευθύνες και πολύ γραφειοκρατία.

Αντίθετα οι Δ/ντριες –Δ/ντές που διαθέτουν ικανοποιητική διοικητική εμπειρία φαίνεται να είναι πιο έτοιμοι να διαχειριστούν τις σύνθετες καταστάσεις που απαιτεί η εκπαιδευτική συμπερίληψη.

Αδιάφορο φαίνεται να είναι το αποτέλεσμα του ρόλου του φύλου στη διαμόρφωση των στάσεων των σχολικών ηγετών.

Αρκετά σημαντική ήταν η συζήτηση που έγινε με τις Δ/ντριες –Δ/ντές σχετικά με ποιες συμπεριληπτικές πρακτικές σχολικής ηγεσίας μπορούν να δημιουργήσουν τις απαραίτητες συνθήκες για ένα πιο συμπεριληπτικό σχολικό περιβάλλον.

Ενδεικτικά αναφέρουν :

«συνεργασία με τους γονείς και τους εκπαιδευτικούς». (Α Δ/ντής α1)

« η συνεργασία σχολείου- γονέων » (Α Δ/ντής α3)

« καλό σχολικό κλίμα, συνεργασία με γονείς και τοπική κοινωνία». (Β Δ/ντής α1)

Ένα άλλο ερώτημα που τέθηκε στις Δ/ντριες- Δ/ντές ήταν εάν θεωρούν ότι η διαμόρφωση ενός συμπεριληπτικού περιβάλλοντος εξαρτάται από τη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ του σχολικού ηγέτη και των εκπαιδευτικών.

Η απάντηση και των οχτώ ήταν θετική.

Τέλος οι Δ/ντριες –Δ/ντές κλήθηκαν ν' απαντήσουν στο ερώτημα εάν μαθαίνουν συνεχώς κι επινοούν νέες πρακτικές καθώς η συμπερίληψη εξελίσσεται στα σχολεία τους.

Οι απαντήσεις και των οχτώ ήταν θετικές. Την ανάγκη σχετικής επιμόρφωσης τόνισαν όσοι απ' αυτούς κατέχουν αρκετή διοικητική εμπειρία.

4.3 Άξονας 2^{ος}: Προβληματισμοί κι ανησυχίες των Δ/ντών για την εφαρμογή της εκπαιδευτικής συμπερίληψης:

Τα ερωτήματα του β' άξονα αφορούσαν τις ανησυχίες των Δ/ντών για την εκπαιδευτική συμπερίληψη.

Οι Δ/ντριες-Δ/ντές των σχολείων που συμμετείχαν στην παρούσα έρευνα έδειξαν με τις απαντήσεις τους ότι διακατέχονται από κάποιο βαθμό ανησυχίας σχετικά με τη συμπερίληψη μαθητών με αναπηρία και/ή εεα στα σχολεία τους.

Όσοι διαθέτουν μεγαλύτερη εκπαιδευτική και διοικητική προϋπηρεσία φαίνονται λιγότερο ανήσυχοι σε σχέση με τους νεότερους.

Αναλυτικότερα οι Δ/ντριες-Δ/ντές στην ερώτηση «εάν θεωρούν ότι οι εκπαιδευτικοί της Γενικής Αγωγής μπορούν ν' αντιμετωπίσουν μαθητές με αναπηρία και /ή εεα στην τάξη τους» απαντούν:

«Ομαλής ένταξης διότι στα σχολεία δεν υπάρχουν υποδομές στήριξης»

(Β Δ/ντής α2)

Αυτό που φαίνεται ν' ανησυχεί αρκετά τους συμμετέχοντες στην παρούσα έρευνα είναι η μη έγκαιρη και επαρκής στελέχωση των σχολείων με εξειδικευμένο προσωπικό καθώς και η ελλιπής χρηματοδότηση των σχολικών μονάδων.

Γενικότερα θα λέγαμε ότι η στάση των Δ/ντριών-Δ/ντών εμφανίζεται αρκετά θετική για τους μαθητές με ελαφρά αναπηρία και δηλώνουν ότι συμφωνούν πως προκύπτουν κοινωνικά οφέλη για όλους τους μαθητές.

Επίσης ανησυχούν λιγότερο για τις επιπτώσεις που θα έχει η εφαρμογή της συμπερίληψης στο προσωπικό τους έργο αλλά και στο ακαδημαϊκό επίπεδο του σχολείου.

Δηλώνουν πρόθυμοι να διαχειριστούν τον επιπλέον φόρτο εργασίας και θεωρούν ότι η παρουσία μαθητών με αναπηρία και/ ή εσα δε θα μειώσει τις ακαδημαϊκές επιδόσεις των υπόλοιπων μαθητών.

Ενδεικτικά υποστηρίζουν :

« Η συμπερίληψη μαθητών με αναπηρία και/ή εσα στο σχολείο θεωρώ ότι δε θα προκαλέσει αυξημένα επίπεδα ανησυχίας και στρες στο Δ/ντή του σχολείου αν υπάρξουν οι υποστηρικτικές δομές που απαιτούνται » (Β Δ/ντής α2)

Ιδιαίτερα ανήσυχτοι είναι όμως στην αντιμετώπιση των γονέων των μαθητών.

Οι νεότεροι ανησυχούν πολύ περισσότερο από τους παλιότερους για την έλλειψη εξειδικευμένης γνώσης καθώς και για την αδυναμία των εκπαιδευτικών να καταναείμουν πιο αποτελεσματικά το χρόνο σε όλους τους μαθητές μέσα στην τάξη.

Βέβαια και οι αρχαιότεροι ανησυχούν αλλά θεωρούν ότι ίσως να μπορέσουν ν' αντιμετωπίσουν τις αντικειμενικές δυσκολίες στηριζόμενοι στην εμπειρία τους.

Η λειτουργία τμήματος ένταξης στο σχολείο των Δ/ντριών-Δ/ντών , η εμπειρία διδασκαλίας με μαθητές με αναπηρία και/ή εσα , η εκπαιδευτική προϋπηρεσία τους καθώς και η δυναμικότητα του σχολείου όπου υπηρετούν δε φαίνεται να επηρεάζουν το βαθμό ανησυχίας τους για την εκπαιδευτική συμπερίληψη.

Αναφορικά με το ποσοστό μαθητών με αναπηρία και/ήεσα επί του συνόλου των μαθητών στο σχολείο που υπηρετούν οι Δ/ντριες-Δ/ντές βρέθηκε ότι επιδρά στις ανησυχίες τους . Όσο περισσότεροι είναι οι μαθητές με αναπηρία και/ή εσα που φοιτούν στα σχολεία τόσο ανησυχούν για την πιθανότητα δημιουργίας προβλημάτων στη σχολική μονάδα.

Συνοψίζοντας θα λέγαμε ότι από τα ευρήματα της παρούσας έρευνας φαίνεται ότι η στάση των Δ/ντριών-Δ/ντών ως προς την εκπαιδευτική συμπερίληψη των μαθητών με αναπηρία και /ή εσα είναι θετική. Όσοι απ' αυτούς διαθέτουν αρκετή διοικητική εμπειρία εμφανίζονται πιο έτοιμοι να διαχειριστούν πρακτικά ζητήματα που αφορούν την εκπαιδευτική συμπερίληψη. Ωστόσο θα ήταν αρκετά εποικοδομητικό να διερευνηθεί έμπρακτα η θετική στάση των διευθυντών πώς δηλαδή μεταφράζεται σε πράξη μέσα στις σχολικές μονάδες κι ίσως να καταγραφούν και πρακτικές εκπαιδευτικής συμπερίληψης.

Στην παρούσα έρευνα υπάρχουν περιορισμοί όπως το περιορισμένο εύρος του δείγματος αλλά και η μέθοδος δειγματοληψίας που ακολουθήθηκε. Το δείγμα της έρευνας δεν μπορεί να θεωρηθεί αντιπροσωπευτικό για τον πληθυσμό των διευθυντών της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης .

Με βάση τα παραπάνω τα αποτελέσματα που προκύπτουν από την παρούσα έρευνα δεν μπορούν να γενικευτούν.

5 Συμπεράσματα και Μελλοντικές προτάσεις:

Τα συμπεράσματα που προέκυψαν από την παρούσα έρευνα μπορούν ν' αποβούν αρκετά χρήσιμα, ειδικά στο σχεδιασμό κατάλληλων προγραμμάτων επιμόρφωσης τόσο των Δ/ντριών-Δ/ντών όσο και των εκπαιδευτικών γενικής αγωγής , προκειμένου ν' αναβαθμιστεί το περιεχόμενο της παρεχόμενης συμπερίληψης.

Έχει διαπιστωθεί ότι οι Δ/ντριες-Δ/ντές των σχολείων είναι τα άτομα όπου βρίσκονται στην κατάλληλη θέση για να μπορούν να επηρεάσουν είτε θετικά ή αρνητικά την υλοποίηση της εκπαιδευτικής συμπερίληψης. Επηρεάζουν τις στάσεις των εκπαιδευτικών και μπορούν να μοιραστούν το όραμα για ένα σχολείο προσβάσιμο, δημοκρατικό, ανθρώπινο, ίσων ευκαιριών όπου όλα τα μέλη του θα είναι αποδεχτά.

Είναι πολύ σημαντικό οι διευθυντές των σχολείων να καλλιεργούν τη συνεργατική κουλτούρα όχι μόνο με τους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές αλλά και με τους γονείς και την τοπική κοινωνία. Έτσι θα καταφέρουν να βελτιώσουν την επίδοση των μαθητών αλλά και να καλλιεργήσουν πολύπλευρα την προσωπικότητά τους και να προετοιμάσουν τους αυριανούς πολίτες .

Οι διευθυντές που προωθούν τη συμπερίληψη το δείχνουν έμπρακτα παρέχοντας ελευθερία στους εκπαιδευτικούς ώστε να αισθάνονται ότι εργάζονται σ' ένα υποστηρικτικό κι ελεύθερο περιβάλλον ,γιατί μ' αυτόν τον τρόπο οικοδομείται ένα δημοκρατικό κλίμα .

Το δημοκρατικό κλίμα και η συνεργατική κουλτούρα ευνοούν την εκπαιδευτική συμπερίληψη. Χωρίς την ύπαρξη αυτών των δύο δεν μπορούμε να μιλήσουμε για προώθηση εκπαιδευτικής συνεκπαίδευσης.

Η παιδεία αποτελεί το ύψιστο αγαθό για τον κάθε άνθρωπο ανεξάρτητα από τα χαρακτηριστικά του, τις ιδιαιτερότητές του , τις δυσκολίες του. Είναι καθήκον όλων των εκπαιδευτικών της σχολικής κοινότητας να φροντίσουν να το γευτεί το κάθε παιδί χωρίς εξαιρέσεις .

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

1. Αγαλιώτης , Ι,(2002). Μεθοδολογικές επιλογές για τη Συνεκπαίδευση παιδιών με και χωρίς ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Παιδαγωγική Επιθεώρηση, 33, 57-71.
2. Βαμβούκας ,Μ. (1991). Εισαγωγή στην Ψυχοπαιδαγωγική Έρευνα και Μεθοδολογία. Αθήνα: Γρηγόρη

3. Βασιλειάδου ,Δ., & Διερωνίτου, Ε. (2014). Η εφαρμογή της μετασχηματιστικής ηγεσίας στην εκπαίδευση. Έρευνα , Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών – Επιστημονικών Θεμάτων , Τεύχος 3, σελ. 92-108. Ανακτήθηκε από <http://www.erkyna.gr>
4. Γιαγκου,Γ.& θεοφιλίδης, Χ.(2012). Η ανατομία ενός Δημοτικού Σχολείου μέσα από το φακό της κατανεμημένης ηγεσίας. 12^ο Συνέδριο Παιδαγωγικής Εταιρείας Κύπρου ,σ.152-163.
5. Ζώνιου- Σιδέρη ,Α. (2011) . Σύγχρονες ενταξιακές προσεγγίσεις. Αθήνα : Πεδίο.
6. Ζώνιου Σιδέρη, Α. (Επιμ.) (2004). Σύγχρονες Ενταξιακές Προσεγγίσεις. Πράξη. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
7. Ιωσηφίδης ,Θ.(2003). Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων στις κοινωνικές επιστήμες. Αθήνα: Κριτική.
8. Ιωσηφίδης, Θ .(2008).Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες. Αθήνα: Κριτική.
9. Κατσαρός,Ι. (2008). Οργάνωση και Διοίκηση της Εκπαίδευσης. Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων
10. Κυθραιώτης, Α. , Δημητρίου., & Αντωνίου, Π. (2010) . Η ανάπτυξη της κουλτούρας και του κλίματος του σχολείου. Πρόγραμμα Επιμόρφωσης Νεοπροαχθέντων Διευθυντών Δημοτικών Σχολείων 2010-11. : Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

11. Λαμπροπούλου ,Β. & Παντελιάδου , Σ.(2000). Η Ειδική Αγωγή στην Ελλάδα. Κριτική Θεώρηση .Στο Κυπριωτάκης , Α(Εκδ.) Πρακτικά Συνεδρίου Ειδικής Αγωγής , Πανεπιστήμιο Κρήτης, Σχολή Επιστημών Αγωγής, ΠΤΔΕ Ρέθυμνο 12-14 Μαΐου
12. Μπουραντάς , Δ.(2005) . Ηγεσία. Αθήνα: Κριτική.
13. Παπάνης, Ε.& Γιαβρίμης, Π. & Βίκη ,Α.(2009). Καινοτόμες Προσεγγίσεις στην Ειδική Αγωγή . Εκπαιδευτική Έρευνα για τις ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού. Αθήνα: Σιδέρης.
14. Παπάνης , Ε.& Γιαβρίμης, Π .& Βίκη , Α. (2011). Έρευνα και Εκπαιδευτική Πράξη στην Ειδική Αγωγή ΙΙ. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη
15. Παπάνης , Ε.& Γιαβρίμης, Π .& Βίκη , Α. (2011). Έρευνα και Εκπαιδευτική Πράξη στην Ειδική Αγωγή ΙΙ. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη.
16. Πασιαρδής, Π.(2004). Εκπαιδευτική ηγεσία . Αθήνα: Μεταίχμιο.
17. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου(2011). Έρευνα Εκπαιδευτική Πολιτική και Πράξη στην Ειδική Αγωγή. (Επιμέλεια: Παπάνης , Ε.& Γιαβρίμης, Π .) Μυτιλήνη : Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
18. Σαΐτης , Χ. (2007). Ο Διευθυντής στο σύγχρονο σχολείο. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
19. Σούλης ,Γ. (2008). Ένα σχολείο για όλους. Αθήνα :Gutenberg.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

20. Chhabra, S., Srivasta, R., & Strivasta, I .(2010) .Inclusive education in Botswana: *The perceptions of school teachers*. Journal of Disability Policy Studies, 20(4), 219-228.
21. Corbett ,J. 92001).Teaching approaches which support inclusive education: a connective pedagogy. British journal of Special Education v28n2 p 55-59 Jun.
22. Daniels , H & Garner, P.(1999). Inclusive education. London: Biddles Ltd.
23. Gargiulo, R.(2012).Special Education in contemporary society. California: SAGE
24. Goleman, D. (1998). Η συναισθηματική νοημοσύνη. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.
25. Goleman, D. (2006). Κοινωνική Νοημοσύνη. (μτφρ. Ξενάκη Χρ.) Αθήνα: Ελ. γράμματα
26. Moscovici, S. (2001) Why a Theory of Social Representations? Στο K. Deaux & G. Philogène (Επιμ.). Representations of the Social. Oxford: Blackwell, 8-35
27. Tyler,W.(1988). School organization. Asociological persperctive .New York: Croom Helm.
28. UNESCO (1994) . Salamanca statement and framework for action on special education needs. Paris.

29. UNESCO. (2002) . Εκπαίδευση. Ο θησαυρός που κρύβει μέσα της. Έκθεση της Διεθνούς Επιτροπής για την Εκπαίδευση στον 21^ο αιώνα, υπό την Προεδρία του JACQUES DELORS.

Αθήνα: GUTENBERG

